

FORORD

Er Norge et kristent land?

Svaret avhenger av hvordan vi definerer «kristent». I dag er Norge preget av mangfold med hensyn til kulturer, religioner og livssyn. Men gjennom tusen år har kristendommen vært den dominerende religionen her i landet, først i katolsk, siden i luthersk form. Helt fram til 2012 hadde Norge «den evangelisk-lutherske religion» som «offentlig religion». Det var fastslått i grunnloven fra 1814. At dette har preget tro og liv, tradisjoner og kultur i landet vårt på en gjennomgripende måte, er det ingen tvil om.

I anledning femhundreårs-jubileet for reformasjonen i 2017 skrev jeg en bok om Martin Luther: *Munken som endret Europa*. Siden har jeg fått mange invitasjoner til å holde foredrag om Luther og reformasjonen. Jeg har da gjerne tatt med noe om reformasjonen i Norge, og hva den førte til hos oss. Men både jeg og tilhørerne har nok ofte følt på at det ble for knapt.

Jeg har erfart at kunnskapen om reformasjonen og hvilke følger den fikk for vårt land, er nokså begrenset hos mange. Med denne boka ønsker jeg å bøte litt på det. Her gir jeg et historisk overblikk over hvordan det gikk til at Norge ble et luthersk land. Jeg starter med innføringen av reformasjonen i Danmark-Norge på 1500-tallet, og følger utviklingen gjennom tre hundre år fram til Hans Nielsen Hauge, grunnlovsåret 1814 og den gryende nasjonale og religiøse oppvåkningen etter bruddet med Danmark.

Disse tre hundre årene har på grunnleggende vis formet vårt samfunn og oss som lever her. I løpet av denne perioden ble luthersk kristendom innprentet i folket. *Luthers lille katekisme* ble grundig undervist,

med alt det innebar av opplæring i tro og etikk. Og mange av de nye impulsene som kom med reformasjonen, ble satt ut i livet. Det har etterlatt varige spor.

I 2021 er det 250 år siden Hans Nielsen Hauge ble født. I den anledning er det grunn til å peke på at noen sider ved Luthers reformatoriske tanker først ble fullført i vårt land gjennom Hauges innsats. Etter min mening er Hauge det nærmeste vi kommer en norsk reformator.

Det var ingen opplagt sak at Norge skulle bli et luthersk land på 1500-tallet. Tvert imot. Det skjedde gjennom harde maktkamper både i Danmark og i Norge. Og det tok tid. Utviklingen senere har heller ikke gått i rette linjer, men i brytninger mellom ulike personer, grupper og åndsstrømninger.

For meg har det vært fascinerende å dukke ned i dette materialet og møte mennesker i ulike tidsepoker og livssituasjoner. Kjente og ukjente. Reformasjonskongen Christian 3, den standhaftige erkebiskop Olav Engelbrektsson, den mektige fru Inger til Austrått og hennes døtre og svigersønner, den folkelige dikterpresten Petter Dass, poeten Dorothe Engelbretsdatter, trollfolk, pietister og potetprester, vekkeren og gründeren Hans Nielsen Hauge, dikteren og sjelesørgeren Berte Kanutte Aarflot, og mange flere.

Jeg inviterer deg som leser med inn i denne spennende epoken i vår nasjonale og religiøse historie, med et håp om at det vil bidra til en dypere forståelse av hvem vi er som folk og nasjon.

Jeg skylder en stor takk til min venn og kollega Harald Kaasa Hammer, som har gått grundig gjennom manuskriptet og kommet med mange konstruktive innspill. Sluttproduktet er jeg alene ansvarlig for. Takk også til min kone Liv, som har lest manus og oppmuntret meg underveis i arbeidet.

Lars Inge Magerøy

Kapittel 1

Kampen om troen og tronen

VÅREN 1518

I en sal på Gottorp slott i Slesvig underviser hoffpedagogen Wolfgang von Utenhof den unge prins Christian, eldste sønn av hertug Frederik av Slesvig og Holstein. Von Utenhof forteller begeistret om det han selv opplevde året i forveien. Han var til stede i Wittenberg da munken Martin Luther spikret opp sine teser om avlatshandelen, som vakte så voldsom oppsikt. Den unge prins Christian lytter med åpent sinn. Han er ennå ikke fylt 15 år, men er full av iver etter å høre om det som skjer ute i den store verden. Den nye huslæreren, som har vært vitne til de dramatiske hendelsene nede i Sachsen, forstår å pirre guttens nysgjerrighet. Det blir begynnelsen på et livslangt vennskap, og læreren skal med tiden bli en viktig rådgiver for prinsen, den senere kong Christian 3. Det er her, på Gottorp slott våren 1518, prinsens interesse for Martin Luther og hans lære blir vakt.

Tre år senere er prins Christian hos sin morbror, kurfyrst Joakim av Brandenburg. Keiser Karl 5 av det tysk-romerske riket, Europas mektigste regent, har innkalt de tyske fyrstene til riksdag i Worms. Kurfyrst Joakim tar med sin unge nevø til riksdagen, et toppmøte av verdslige og kirkelige fyrster i det stortyske området. Her skal viktige saker drøftes og store beslutninger tas. Det er ingen tvil om at den unge keiseren er møtets midtpunkt og herre. Hans ord er lov.

Det som er på alles lepper, er at den stridbare munken og professo-

Martin Luther (1483–1546).
Malt av Lucas Cranach d.e.

ren fra Wittenberg, Martin Luther, skal få anledning til å få sin sak prøvd for keiseren. Han er allerede dømt som kjetter og bannlyst av paven, men kurfyrst Frederik av Sachsen har overtalt keiseren til å la ham få legge fram sin sak for riksdagen. Det er noe den unge Christian lenge har gledet seg til: Endelig skal han få oppleve denne omstridte munken på nært hold!

Luther nekter å tilbakekalle noe av det han har skrevet, og blir som ventet lyst fredløs av kei-

seren. Men hans opptreden på riksmøtet gjør et mektig inntrykk på mange av de tilstedeværende, ikke minst på prinsen fra Slesvig. Luther er en mann som tør tale både pave og keiser midt imot! Han bøyer ikke av for trusler om å miste både liv og salighet, fordi han er trygg i sin tro og sikker i sin overbevisning. Han setter sin egen samvittighet, bundet av Guds ord, over alle verdslige og kirkelige autoriteter. Det er uhørt og provoserende for keiser og pave, men skaper bifall fra dem som deler hans syn.

Prins Christian ble en entusiastisk tilhenger av Luthers lære og reformasjonen. Gjennom mange år brevvexlet han med reformatorene, i første rekke Luther, Bugenhagen og Melanchthon. Han viste stor interesse for teologiske spørsmål, og fikk ord på seg for personlig fromhet, selv om han også kunne være brutal mot sine motstandere. Da han ble konge i 1536, innførte han reformasjonen i Danmark og Norge.

Men ennå var det 15 år til det skulle skje.

«CHRISTIAN TYRANN»

På denne tiden, i 1521, var det en annen Christian som var konge, nemlig Christian 2. Hans dronning var søster av selveste keiser Karl 5. Før han ble konge i 1513, oppholdt denne Christian seg i flere år i Norge med kongelige fullmakter. Han var derfor, i motsetning til de fleste dansk-norske kongene, godt kjent med norske forhold. Her arbeidet han målbevisst for å styrke kongemakten på bekostning av kirken, adelen og Det norske riksrådet. Riksrådet var sammensatt av de fremste geistlige og verdslige menn i landet. Det hadde som oppgave å ivareta Norges interesser, og hadde visse fullmakter til å treffe beslutninger både i verdslige og i kirkelige saker. Erkebiskopen i Nidaros var den naturlige lederen av rådet. Christian innsatte sin medarbeider og nære venn Erik Valkendorf som erkebiskop, til tross for at prestene i Nidaros var imot det. Han fengslet biskopen i Hamar og ga norske len til danske menn. Dette var i strid med gammel sedvane og Kalmarunionen, som fortsatt – i hvert fall på papiret – omfattet alle de tre skandinaviske landene. Disse tiltakene bidro til å undergrave Norges stilling som en likeverdig part i unionen med Danmark, og gjorde Christian 2 upopulær i Norge.

Svenskene nektet å anerkjenne Christian 2 som Sveriges konge. Etter to mislykkede forsøk på å få svenskene til å underkaste seg, klarte han å erobre Stockholm i 1520. Som seierherre sørget han for å utrydde sine motstandere med svik og voldsom brutalitet. Blant de mange som mistet hodet på Stortorvet i Stockholm, var flere biskoper. Hendelsen er kjent som «blodbadet i Stockholm», og den vakte forferdelse ikke bare i Sverige, Danmark og Norge, men langt utover i Europa. Kongen ble kalt «Christian tyrann»!

I Sverige førte kongens brutale og svikefulle framferd til at Gustav Vasa fikk sterk støtte for sitt opprør mot kong Christian, og landet løsrev seg fra unionen med Danmark og Norge. Gustav Vasa sympatiserte med reformasjonen, tok selv styringen over kirken og inndro mye av kirkens gods. Også i Danmark ble det opprør, ledet av adelsmenn fra Jylland. Kong Christian 2 hadde motarbeidet adelen og i stedet favorisert bor-

gerskapet i byene. I Norge hadde hans framferd også skaffet ham mange fiender, og han kom i konflikt med sin tidligere venn, erkebiskop Erik Valkendorf, på grunn av sin brutalitet overfor kirken.

FREDERIK 1 OG CHRISTIAN 3

I 1523 ble Christian 2 tvunget i landflyktighet, og hans onkel, Frederik 1, hertug av Slesvig og Holstein, ble valgt til konge i Danmark og Norge. Han hadde klare sympatier med reformasjonen, og ansatte den lutherske teologen og predikanten Hans Tausen som «kongelig kapellan» i Viborg. Tausens virke i byen ble av stor betydning for reformasjonen i Danmark. I *håndfestningen* kongen måtte undertegne med Det danske riksrådet da han ble valgt, lovet han å bekjempe den lutherske lære, et løfte han ikke holdt. Men han innførte heller ikke reformasjonen i sine to land. En håndfestning var en avtale mellom kongen og Riksrådet, som var det nærmeste man kom en slags regjering.

Kong Christian 3 (1503–1559).
Konge fra 1536. Innførte reformasjonen i Danmark-Norge.
Malt av Jost Verheiden.

I en egen håndfestning med Det norske riksrådet lovet Frederik 1 å styrke Norges selvstendighet. Kongen ble så valgt av begge de to landenes riksråd. Men kong Frederik fulgte heller ikke på dette området opp sitt løfte, og fortsatte sin forgjengers praksis med å gi norske len til danske adelsmenn. Lederen i Det norske riksrådet var nå erkebiskop Olav Engelbrektsson, som hadde overtatt etter at Erik Valkendorf døde i Roma i november 1522. Olav Engelbrektsson mislikte sterkt kongens politikk og klarte å forhindre at Frederik ble kronet som norsk konge.

Frederik besøkte aldri Norge. Han var konge i ti år, helt til han døde i 1533 hjemme på Gottorp slott i Slesvig, hvor han bodde det meste av sitt liv.

Etter kong Frederiks død ble det strid om arvefølgen. Den danske adelen ønsket kongens sønn, den lutherske hertug Christian, som konge. Andre, blant dem hansabyen Lübeck, forsøkte å få Christian 2 gjeninnsatt på tronen, noe som utløste en blodig borgerkrig i Danmark, kjent som «Grevefeiden». Partiet som støttet hertug Christian seiret, og i august 1536 inntok han København som kong Christian 3. Noe av det første han gjorde, var å arrestere og avsette de danske biskopene. Nå skulle kongens undersåtter – prester og biskoper medregnet – tilegne seg den troen kongen selv hadde: den evangelisk-lutherske.

Å bestemme at et folk skal skifte tro, kan skje raskt. Å gjennomføre det i praksis, er noe helt annet, og langt vanskeligere. Især i Norge, hvor det var lite kunnskap om den lutherske lære, og folk var dypt rotfestet i katolsk tro og praksis. Reformasjonen var langt fra noe folkekrav i Norge. Og ennå satt den sterke og stridbare erkebiskop Olav Engelbrektsson med makten i Nidaros. Han var også formann i Riksrådet, og ønsket en katolsk konge.

Det måtte bli kamp.